

Ганна ТОКМАНЬ,
*доктор педагогічних наук,
кандидат філологічних наук, професор,
професор кафедри української
і зарубіжної літератури
та методики навчання,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
м. Переяслав, Україна*

АНТИТЕТИЧНІСТЬ КОЛОНІАЛЬНОГО І КОЗАЦЬКОГО СЕНСІВ У РОМАНІ «ГРІХ БЕЗ ПРОЩЕННЯ» ФЕОДОСІЯ РОГОВОГО

Проза Феодосія Рогового – яскравий феномен української літератури доби останньої чверті ХХ століття, часу науково-технічної революції, заскоружлої радянщини, нуртування визвольних ідей в українському суспільстві, відновлення національної держави. Її феноменальність передовсім у художній фіксації національної культури та ментальності у формах, які історично відходять у минуле. Письменник поєднав вічне і минуле, показав їх нерозривну пов'язаність, адже у трибі життя, усному мовленні, конкретиці живої історії, наче золото, міститься українська ідентичність. Ця ідентичність перейде в інші форми, зазнає інших історичних проявів, але зберегти пам'ять і вдячність, і покуту за минуле життя національної душі потрібно задля тривання, задля уроків, задля культури, задля історичної і художньої, архетипної пам'яті.

Про останній, незакінчений роман «Гріх без прощення» (1992) Іван Дзюба пише: «... це мав бути свого роду історичний підсумок шляхам його постійних героїв та всьому, що вони пережили – як частина українського народу» [1, с. 22]. Любов Зубак визначає завдання, що поставив автор: «... з нещадною силою показати руйнівну суть комуністичної епохи». Дослідниця цитує лист письменника полтавському журналістові Миколі Костенку: «В моїй душі пеком пече “непрощений гріх” більшовизму, котрий посягнув на земельну людину, на її ізначальне і абсолютне право годувати білий світ, і вже у цьому

(четвертому) романі я намагався зав'язати назріваючий конфлікт поміж Духом Селянина і духом – надто в нас живучим – нищителя взагалі і новітнього зокрема. Нищити первородство, тобто селянство, значить губити людство, тобто самих себе. За всі віки і тисячоліття історії на Землі до такого доходили тільки п'яні, одурілі од влади більшовики...» [2]. Феодосій Роговий зображує сенси, тобто глибинну сутність, явищ радянщини і козаччини. Він протиставляє ці сенси, акцентуючи на природності козацької філософії існування для українців і чужості радянсько-комуністично-імперської ідеології.

Воля, свобода особистості – основа козацького духу нації. Пошуки волі – як щоденного сенсу життя – головні в духовному існуванні героїв роману. Митько Михлик каже подумки сам собі: «Шукай, Митьку, шукай сам собі вихід до волі над ґрунтами, а паче них – над пам'яттю землі, що годує» [4, с. 421]. Єдність власної землі і волі – основа реалізації козацького духу в житті українського селянина.

Мрія, нав'язувана нації більшовиками, різко відрізняється від цієї, заповітної. Автор зображує її з гумором, іронічно. «Про ночви для купання, бач, і не згадую... хоч обіцяно ще к тому празнику сімнадцятого года... ось-ось, мовляв, будемо в лотерею грати, будуть і ночви, і труси, і втиральники з Китаю – аби твоя охота та пощастило... а ні – в нас баня в проєкті... Дури, дури, та знай міру: ти ще моєму дідові рай обіцяв, дулями обтикуючи його світле майбутнє...» [4, с. 414]. Облуда і підміна цінностей зі споконвічних, духовних на примарні та матеріальні – психологічний смисл активності компартійців.

Мета Михлика і його товариша Вікентія – вирватися з цього кола облуди, безземелля й неволі. «Оддай лучче отой острів, я Січ робитиму... Хоч і в морі, а близько при березі» [4, с. 414]. Мрія про відродження нації в романі Ф. Рогового втілена в простий зримий образ – Нової Січі для сучасних українців.

Автор пише про козацьку принциповість, вона у вірності Правді. До прийняття советів треба ставитися так, як ставилися козаки до вимушених несправедливих присяг. Ідучи за словами Богдана Хмельницького, Ф. Роговий

пише: «А більше за всякі присяги зобов'язані ви своїй вітчизні – самою природою – і вірі святій, Символом її, що ви його сповідуєте» [4, с. 415]. Природа, вітчизна, воля – складники козацького сенсу, піднесеного письменником.

Назва твору засвідчує необхідність покути для багатьох. Передовсім, для владців. «Спокутується за гріхи тих мнимих величин, всякої правлячої нечисті, званих в народі аглоїдами, хто так чи інакше наживає собі розкоші з поту і крові ближнього» [4, с. 415]. У романі показано цілу низку таких гріхів, яким прощення немає. Кожний з них – частина сенсу радянщини, колоніального становища України в обгортці комуністичної ідеології.

Розкуркулення, виселення, примусова праця, табори, насильницька колективізація, голод, важка виснажлива праця без винагородження, нерівність, відмова від споконвічного способу життя, потоптання святощів, нівечення природи, затоплення предківських земель... З цього складається сенс советів, оприявлений у романі в незабутніх історіях життя посулян – його героїв.

Важка праця в колгоспі, тяжча за старе наймитування, показана через портретну деталь: «... чому в Підорванки зопріли на фермі ноги в ризяниках: наймичка в колгоспі, і нікому моє не болять» [4, с. 418]. Ф.Роговий – майстер як побутової натуралістичної деталі, так і сюрреалістичних візій, потоків емоцій. Поділ людей на ката і жертву за срср зображено як видіння Митька Михлика, який сидів у хаті, обіпершися об стінку, а ввижалася річка зі сліз і крові. «Митько чітко бачить, як вони – кров і сльози – зливаються з образами виджених людей, і все разом стає водою, річкою, сплетеною з двох кольорів і мільйонів у них голосів – батьків, материн, його, Марушчин... а над усіма то спливав, то геть занурювався в потойбічній, темно-червоній, як запечена під ударом кров, той... ошкірений образ з еполетом на плечі... з могутнім, громовим голосом, під яким інші щулилися, приникали до землі, як під обстрілом» [4, с. 419]. Річка зі сліз і крові мільйонів, ошкірений образ з еполетом набувають символічного значення, що поглиблює сенс колоніального в романі.

Сенс життя під советами оприявлюється також завдяки оповідям-історіям про травматичні, жорстокі вчинки *аглоїдів*. Така історія про те, як «куркулили» в селі. «Мордували вони Марушку, мордували – Герасько з Савусом – поки не придумали прищемляти їй пальці дверима... щоб захрускотіли, прищемляли... А її мальований човен тим часом лежав на дні у Козацькім лиманці...» [4, с. 425-426]. Історична правда у конкретиці події, простої, яких тоді було багато, у потоці емоцій людини, що постраждала від советів, в узагальнених мовних формулах – притаманна роману Ф. Рогового.

Мовною формулою, котра ніби резюмує спогади й емоції героїв твору, є: «Ось я власть, а ти низота – що ти проти мене: зімну, зітру, забуду...» [4, с. 426]. Проте забути – не вдасться, саме про це роман Ф. Рогового.

Знаково те, що письменник закорінює колоніальні злочини советів у минулій, царсько-імперській епосі. Приміром, розповідь про Архипа, дід якого – богатир з козацького сословія, служачи в царській армії був Кавун, а став Кавунов, переривається заувагою: «... Архипів дідусь був, кажуть, могутній і силою, і красою, і розумом, то його москалі й підробили, обрусили для своєї користі, бо так воно – спитайте в розумних – з давніх-давен робилося, щоб москалі в усьому були передніші, хоч би й нашим талантом, хоч ми їм і Москву заснували...» [4, с. 428]. Називання як Петра I, так і Сталіна як винуватців бід в Україні потверджує тяглість колоніального сенсу в романі, та історичну основу цієї тяглості.

Найтяжчий злочин советів – це знищення людей: і вбивства, і переривання родів, ненародження нащадків убитими. «... мали б ще один – не лишній! – рід козацький», – сокрушається оповідач про долю засланого в тундру Архипа. І бачить обірвані роди багатьох Архипів: «Не перейдуть імена їхні до синів і до внуків, і до пізніших нащадків на вічну славу, на любов і зразок...» [4, с. 428]. Гинули, як і сьогодні гинуть з вини московитів, найкращі, живі і ненародженні. І це найважчий гріх без прощення.

Тяглість притаманна і сенсу козаччини: козацький дух волі, власної землі, справедливості зображено і як спогад про минуле, і як сутність душі, яку не

можна викорінити. Деякі висловлювання з роману вражають актуальністю, глибиною думки і чіткістю її мовленнєвого вираження: «А як інакше, щоб не борючись, сягнути свободи? А як без неї викарабкатися з могильної ями, де встелено трупом, струснувши з себе страх і рабову покору?» [4, с. 429]. Тут, наче на камені, викарбуваний малюнок історії України, наша боротьба, втрати – фізичні і моральні – протягом віків. І мета – свобода, і усвідомлення, що без боротьби її не сягнеш, тож підтекстовий заклик до мужності.

Феодосій Роговий дає виразні емоційні назви советам, у яких сконденсовано сутність явища: *людоджерна нечиста сила, стоохранна Неправда*. Герой його роману, змучений *засланським Казахстаном* й колгоспним рабуванням, не може підняти суспільство, але здатен зробити власний вибір козацького існування: «... взяти собі в імені той острівець, чистенький, як моя душа, і завести на ньому нову Січ та козацьке прожиття на ній» [4, с. 450]. Величезна *стоохранна* сила зіткнулася з індивідуальним, посильним проявом козацького українського духу – у цьому зіткненні конфлікт, який рухає головною сюжетною лінією роману.

Сергій Кримський, видатний український філософ родом з Бахмута, назвав три архетипні основи української ментальності – дім, поле, церква [3]. Совети нищили всі три. Нищення ментальних засад нації – риса колоніального сенсу в романі. У творі поруч зі Сковородинівським філософським сильний екзистенціальний струмінь. І екзистенційний вибір, і спрямованість життя до смерті. Жінка з легкими небесними руками, яку Митько бачить лиш із заплющеними очима, нагадує йому: «Що жити їм лишилося менше або й зовсім трішки... ну, може, з дитячу пучечку, і, отже, мусимо ошадно й бережно собою управлятися – кожним кроком, кожною минутиною, – якщо ти, Митьку, так увірував ще за свого життя здобутися на власну землю, якщо до пекучих сліз кортить тобі козацької волі, як і кожному суцшому» [4, с. 453]. Екзистенційна, індивідуальна, неповторна присутність козацької філософії життя в українців – притаманна сенсу козаччини в романі Ф. Рогового.

Протиставлення сенсів советів і козацтва приводить оповідача до замислення про майбутнє України і світу: що переможе? Сьогодні надактуально лунає голос з роману: «... коли ж воно настанеться та справедливість на цім забреханім до самих, до основ чортячім світі?.. Смерть усмакувала чисті душі... до вічної, мабуть, пропасті» [4, с. 453]. Ф. Роговий не зупиняється на антитетичності колоніального і козацького – він поширює цю суперечність на існування людства і замислюється над наслідками протистояння імперського і суверенного, тоталітарного і демократичного, кривди і Правди.

Отже, у романі глибоко й багатогранно висвітлено сенси колоніального становища України і козащини, вони є антитетичними. Автор оприявлює ці сенси різноманітними, майстерними, індивідуально унікальними засобами, як от: потік емоцій, натуралістична деталь, сюрреалістична візія, життєва подія, гумор, мовна формула, образ-символ, інтертекстуальність.

Список використаних джерел

1. Дзюба І. Високо поцінований і мало прочитаний. *Роговий Ф. Свято останнього млива: романи*. Київ : Пульсари, 2015. С. 7–28.
2. Зубак Л. «До літературного портрета Феодосія Рогового». “Українська літературна газета”, ч. 9 (365), вересень 2024. URL: <https://litgazeta.com.ua/articles/liubov-zubak-do-literaturnoho-portreta-feodosiia-rohovo-ho-2/> (дата звернення 29.09.2025).
3. Кримський С. Під сигнатурою Софії. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 367 с.
3. Роговий Ф. Гріх без прощення. *Роговий Ф. Свято останнього млива: романи*. Київ : Пульсари, 2015. С. 409–654.